* הרצאה שניתנה בכנס המחלקה לפילוסופיה באוניברסיטת בר-אילן 6.5.2025

טיעונים מנבואות שמתגשמות

דן בראו״ז

שנים רבות הייתי דתי, ומאוד בטוח באמונותיי הדתיות. שנים רבות אני כבר חילוני, ובטוח מאוד בכמה מאמונותיי החילוניות. כתבתי על זה ספר, אפשר להסתכל עליו וגם לקנות אותו שם בכניסה. בהרצאה זו אציג לכם משהו מהספר.

אחד מסוגי הטיעונים הנפוצים ביותר בעד אמונות דתיות הם טיעונים מנבואות שמתגשמות. פלוני אמר שבעתיד יקרה משהו, בספר קודש כלשהו נרמז שבעתיד יקרה משהו, והדבר הזה קרה. ומכיוון שהסיכוי לנחש את העתיד קטן, כך הטיעון ממשיך, מוכרח שמדובר במסר שהגיע מאלוהים או ביכולת על-טבעית, וממילא צריכים להקשיב למסרים האחרים שמגיעים מאותו הנביא. בציונות הדתית שבה גדלתי, טיעון אחד נפוץ, שגם שכנע אותי בצעירותי, מבוסס על נבואות בספרים ויקרא ויחזקאל על היציאה של היהודים לגלות וחזרתם לארץ ישראל. בדוגמה הזו אני מתמקד בספר. הרעיון הזה שאם מישהו מצליח לנבא את העתיד באופן מדויק אזי צריכים לחשוב שדבריו מגיעים מאלוהים ולהקשיב לכל מה שאומר, מופיע בספר דברים (סוף פרק יח) ובהלכה היהודית (רמב״ם יסודי התורה פרק י). התופעה חוצת דתות ותרבויות. נוצרים מראים שבברית החדשה ישוע ניבא מבעוד מועד את חורבן בית המקדש השני. מוסלמים מראים שמוחמד ניבא בקוראן ניצחון של האימפריה הביזנטית. לא מדובר רק בטיעונים מספרים עתיקים. אני מכיר אנשים שמאמינים שיש לאנשים מסוימים שחיים בינינו כוחות על-טבעיים לחזות את העתיד ולכן גם מקשיבים למה שהם אומרים.

יש משהו דומה בסוג הטיעון הזה לסוג נוסף של טיעונים דתיים, טיעונים מעדויות על ניסים שהתרחשו. אך בעוד טיעונים מניסים זכו לדיון בעקבות ביקורת חזקה שהעלה דייוויד יום במאה ה18, טיעונים מנבואות זכו לפחות דיון. בשני המקרים מדובר בהתרחשות שנטען שלא סביר שהתרחשה באופן טבעי, ולכן זה אמור להצדיק אמונה במשהו על טבעי, ובאלוהיותם של תכנים מסוימים. אבל בין שני סוגי הטיעונים יש גם הבדלים, הבדלים המצדיקים דיון נפרד בטיעונים מנבואות: ההבדל **הראשון** הוא שבניגוד לניסים, העובדה שנביא אמר שמשהו יקרה והוא אכן קרה כשלעצמה איננה מנוגדת לחוקי הטבע. גם בלי יכולות על-טבעיות והתגלויות אלוהיות, בני אדם מסוגלים לפעמים לנחש את העתיד. גם כשהעתיד קשה לחיזוי, לפעמים במקרה אנשים מנחשים נכון.

תכונה זו נוטה להחליש טיעונים מנבואה. כשנתקלים בחיזוי מוצלח של העתיד, תמיד ייתכן שלא מדובר ביכולת על-טבעית או בהתגלות אלוהית, אלא בניחוש מוצלח. הבדל **נוסף** הוא שבנוגע לניסים, הראיות היחידות שיש לנו על התרחשותם הן מעדויות של אחרים. לעומת זאת, כשמדובר בנבואה, לפחות לפעמים אנחנו יכולים לבדוק ישירות אם היא התגשמה. תכונה זו נוטה לחזק טיעונים מנבואה. אז כשמדובר בכוח שכנוע, לטיעונים מנבואה יש יתרון וחיסרון בהשוואה לטיעונים מניסים.

ניתוח הסתברותי

אם רוצים לנתח טיעונים מנבואות באופן מדויק, דרך טובה לעשות את זה היא באמצעות תורת ההסתברות. אני יודע, לא כולם פה למדו הסתברות, ויש כאלו שרואים נוסחאות והראש שלהם מתחיל להסתובב. אז אם אתם כאלו, תעצמו עיניים ותסתמו אוזניים לכמה רגעים, ותחזרו אלינו בשקף הבא. אני בכל זאת עושה את זה כי השקף הבא יהיה ניסוח קצת פחות מדויק של דברים יותר מדויקים שאפשר להראות באמצעות הנוסחאות. אז אני רוצה ממש בזריזות להראות לכם איך הגעתי לשקף הבא.

נקודת המוצא של כל טיעון מנבואה שהתגשמה היא שיש התאמה מדויקת בין הנבואה למה שהתרחש. נייצג טענה זו באות M (match). באות S נסמן את הטענה שמדובר בנבואה על-טבעית (Supernatural). אנחנו כעת מעוניינים לבדוק מה נדרש כדי שיהיה סביר שהנבואה הייתה על-טבעית יותר מאשר טבעית בהינתן שישנה התאמה כזו. כלומר, מעוניינים לבדוק מה נדרש כדי שיתקיים:

$$\Pr(S|M) > \Pr(\neg S|M)$$

אפשר להוכיח שמה שנדרש הוא שיתקיים:

$$\frac{Pr(M|S)}{Pr(M|\neg S)} > \frac{Pr(\neg S)}{Pr(S)}$$

עכשיו: ההסתברות של שלילת S, כלומר, ההסתברות ההתחלתית שלא מדובר בנבואה על-טבעית לפני שגילינו שיש התאמה בין הנבואה למה שהתרחש, היא גבוהה ביותר, הרבה הרבה יותר גבוהה מההסתברות שמדובר בנבואה על-טבעית. חשבו על זה, אם מגיע אליכם מישהו או מראים לכם ספר, ואתם עדיין לא יודעים שהוא ניבא דברים שהתגשמו, הייתם מהמרים שהוא מכיל מסרים על-טבעיים או לא? אם אני אתחיל לנבא לכם נבואות, אני בטוח, או מקווה, שהייתם די משוכנעים שאני סתם מנחש. מה שזה אומר זה שבצד ימין של אי השוויון, המונה גבוה בהרבה מהמכנה, וזה ייתן לנו מספר די גבוה. אז כדי שהצד הימני יהיה קטן מהצד

השמאלי, שזה מה שאנחנו צריכים כדי שטיעון מנבואה יצליח, משהו דרמטי צריך לקרות שם בצד שמאל. ככל שיש לנו טעמים לייחס הסתברות התחלתית נמוכה לנבואה על-טבעית, כלומר שבצד ימין המכנה נמוך, כך מצב זה מחריף. מכאן תיגזר ההנחה השנייה של הטיעון.

אז נסתכל עכשיו על צד שמאל. כדי שנקבל שם מספר גבוה יותר מימין, צריך שהמונה יהיה ממש קטן, אפסי, ושהמכנה יהיה ממש גדול, קרוב לאחד. הפער בין המונה למכנה צריך להיות כל כך משמעותי, שהוא עוקף את הפער מצד ימין שאנחנו יודעים שהוא משמעותי מאוד. מכאן נגזרות שתי ההנחות האחרונות של הטיעון: שההסתברות של ההתאמה בהינתן שאין כאן נבואה על טבעית היא מאוד נמוכה, ושההסתברות בהינתן נבואה על טבעית היא מאוד גבוהה.

ארבע הנחות הכרחיות לטיעון

אם כך, כל טיעון מנבואה שהתגשמה אפשר לנתח כטיעון שמורכב מארבע הנחות וממסקנה שנובעת מהן.

הנחה 1: יש התאמה מדויקת בין הנבואה ובין מה שהתרחש לאחר מכן.

הנחה 2: לפני שלוקחים בחשבון התאמה זו, ההסתברות שמדובר בנבואה על-טבעית היא לא אפסית.

הנחה 3: ללא נבואה על-טבעית, ההסתברות להתאמה הזאת אפסית.

הנחה 4: אם מדובר בנבואה על-טבעית, ההסתברות להתאמה גבוהה.

מסקנה: הכי סביר שהנבואה הייתה על-טבעית.

חלוקת הטיעון לארבע הנחות עוזרת לנו לראות ארבע דרכים שבהן אפשר להטיל ספק בטיעון. הניתוח ההסתברותי מראה שברגע שאחת ההנחות לא נכונה, המסקנה כבר לא נובעת מהאחרות.

ארבע דרכים לדחות טיעון כזה

הדרך **הראשונה** היא להראות שאין כל כך התאמה בין הנבואה למה שהתרחש. למשל, מראים שיחזקאל, על אף היותו בומבה של נביא, ניבא כמה נבואות שלא התגשמו, וזה פוגע בהנחה הראשונה. כלומר, מישהו שמנבא הרבה נבואות וחלקן מתגשמות וחלקן לא, זה מחזק את ההשערה שמדובר בניחושים מושכלים ולא ביכולות על-טבעיות. זו הדרך המוכרת ביותר להפריך טיעון מנבואה, היא מוזכרת כבר בספר דברים בקטע המוזכר.

הדרך **השנייה** היא לטעון שבהינתן שאר הדברים הידועים לנו, ההסתברות ההתחלית לנבואה על-טבעית נמוכה כל כך, עד כי העובדה שהנבואה התגשמה לא די בה כדי להגיע למסקנה שמדובר בנבואה כזאת. דרך מרכזית לבסס ביקורת כזאת היא באמצעות אותו המהלך שלימד אותנו דייוויד יום בביקורת שלו על טיעונים מניסים (גם בו אני עוסק בספר). עצם זה שההשערה הנבואית מייחסת לנביא יכולות על-טבעיות, כאלה המנוגדות לשאר הניסיון האנושי, נותן לנו טעם חזק למדי להאמין שגם במקרה זה אין מדובר בנבואה על-טבעית. התגשמות הנבואה צריכה להיות מרשימה במיוחד כדי לשכנע אותנו לשנות את דעתנו.

הדרך **השלישית** היא להראות שההסתברות שהנבואה תתברר כמדויקת בלי התערבות של גורם על-טבעי, דווקא גבוהה למדי. למשל, אם הנביא מנבא משהו שבני אדם רגילים יכלו לצפות. למשל, אני מנבא שהמלחמה הנוראית שאנחנו נמצאים בה תסתיים, ואני לא אומר מתי. או שאני אומר שתמרון בעזה יביא להרוגים וסבל נוסף לבני אדם. הרי ברור שהמלחמה תסתיים מתישהו, והניסיון מראה שתמרונים בעזה מביאים הרג וסבל. לא צריכים יכולות על טבעיות כדי לנבא דברים כאלו בהצלחה. אז אם מישהי מנבאת נבואה כזו בהצלחה, לא צריכים להאמין שהיא עשתה זאת באופן על-טבעי.

הדרך **הרביעית** היא להראות שגם אם מניחים שמדובר בנבואה על-טבעית, ההסתברות שההתאמה תהיה גבוהה היא נמוכה. דרך זו נשמעת אולי מיותרת ולכן הרבה פעמים שוכחים אותה. הרי ברור לכאורה שאם מדובר בנבואה על-טבעית, ואנחנו מבינים נבואה על-טבעית כהתגלות של אל יודע כול, אז ההסתברות שהנבואה תתאים להתרחשות היא גבוהה מאוד. הרי אלוהים יודע כל מה שיקרה והוא לא משקר, אז אם הוא קיים ואם הוא באמת מגלה עתידות לכמה אנשים נבחרים, אז כנראה שיגלה להם רק דברים שבאמת יקרו. אבל האמת היא שזה לא כזה פשוט. בהרבה הקשרים, והתופעה נוכחת מאוד ביהדות, אנשים רואים שנבואות רבות לא מתגשמות ומוצאים תירוץ שמסביר את חוסר ההתאמה. למשל, בספר יונה שבתנ״ך מסופר שיונה מנבא שבעוד 30 יום נינווה נחרבת. אבל אז מסופר שאנשי נינווה התחרטו על מעשיהם הרעים ולכן אלוהים שינה את התוכניות והחליט לא להחריב את נינווה, אז הנבואה לא התגשמה. הסיפור הזה מייצג תפיסה נרחבת (היא מופיעה למשל גם בקטע ההוא ברמב״ם) שאלוהים משנה תוכניות בהתאם למעשים שלנו. ברגע שמאמצים תפיסה זו, אז גם בהינתן שמדובר בנבואה על-טבעית, ההסתברות שהנבואה תתגשם עלולה להיות נמוכה. למעשה גם בלי להיות נביא, אני יכול לומר הרבה דברים שיקרו, ואז על אלו שקורים אומר – הנה אתם רואים, אני נביא! ועל אלו שלא קורים אגיד – תשמעו, פשוט התנהגתם יפה או לא יפה, תלוי בהקשר, ולכן התוכניות השתנו. אני יכול לעשות את זה בלי יכולות על-טבעית.

בספר אני מדגים כל אחת מהדרכים האלו על הדוגמה הזו ששכנעה אותי בצעירותי ונפוצה בישראל. בזמן המוגבל שיש לנו כאן, אני רוצה להוסיף לדיון זווית נוספת חשובה. בקהילות רבות בעולם, לא רק דתיות, מסתובבים סיפורים רבים על נביאים כאלה ואחרים שהצליחו באופן מרשים לנבא את העתיד. אנחנו צריכים לשאול באופן כללי מה מסביר תופעה זו. למה לפעמים נראה שיש נבואות מרשימות שמתגשמות?

מדוע יש נבואות מוצלחות?

יש כמה תופעות סטטיסטיות ופסיכולוגיות שעוזרות להסביר למה נראה כאילו יש אנשים שמצליחים לנבא את העתיד בהצלחה מרשימה. היכרות עם תופעות אלו עוזרת להבין מדוע מה שנראה לרוב כמו קסם, הוא למעשה תופעה טבעית למדי.

תופעה ראשונה. המתמטיקאי פרסי דיאקוניס עסק רבות בהפרכת הסברים על-טבעיים לצירופי מקרים. בין היתר טבע דיאקוניס את המושג '**חוק המספרים הגדולים באמת**', שיעזור לנו גם בהקשר שלנו. מה ההסתברות שבהטלת קובייה יצא לי ארבע פעמים ברציפות שש? הנטייה היא לומר שההסתברות נמוכה מאוד, $\approx 0.08\%$ $\frac{1}{6^4}$. אבל התשובה הזאת לא מדויקת מכיוון שלא אמרתי כמה פעמים אני הולך להטיל את הקובייה. אם אטיל את הקובייה ארבע פעמים בלבד, אז ההסתברות לארבע פעמים 6 באמת נמוכה. אבל אם אטיל את המטבע אלפי פעמים, כמעט בטוח שמתישהו יצא ארבע פעמים רצוף שש. חוק המספרים הגדולים באמת אומר שתהליך אקראי שחוזר על עצמו הרבה מאוד פעמים צפוי להניב איפשהו תוצאות מגניבות.

התופעה הזאת רלוונטית גם לנבואות. תארו לכם שאנחנו חיים בסביבה שבה יש המון אנשים שמתיימרים להיות נביאים, אבל האמת היא שהם רק מנחשים את העתיד בשיטות די רגילות. בסביבה כזאת ההסתברות שמישהי מהמנחשות תצליח לנחש נכון את העתיד גבוהה דווקא. האמת היא שאנחנו חיים בסביבה כזאת. כל מי שקונה כרטיס לוטו בעצם מנסה לנחש את העתיד ועושה את זה בצורה אקראית. ההסתברות שאדם מסוים יצליח לנבא את המספר הזוכה נמוכה מאוד. אבל ההסתברות שמבין כל המנבאים מישהו יצליח ויזכה בלוטו, גבוהה דווקא.

ככל שיותר אנשים מנסים לנחש את העתיד, הסיכוי שמישהו מהם יצליח – גובר. חוק המספרים הגדולים באמת מסביר מדוע בחברה שבה יש הרבה מנחשי עתידות, סיכוי טוב שיהיו ביניהם כאלה שינחלו הצלחות. בנוסף, מנחשי עתידות נוטים לתת הרבה ניבויים בנוגע לעתיד, לא רק אחד. אפילו כאשר הסיכוי להצליח לחזות את העתיד בניחוש אחד נמוך, ככל שחוזה העתידות מנסה לנחש פעמים רבות יותר, הסיכוי שבאחד הניחושים הוא יצליח עשוי להיות גבוה.

כעת נכנסת לתמונה התופעה השנייה המכונה **קטיף דובדבנים**. נניח שאני נוסע לצפון לפעילות כיפית של קטיף דובדבנים. אני לוקח סל קטן וממלא אותו בדובדבנים שבסוף היום אוכל לקחת הביתה. מן הסתם מכל הדובדבנים אבחר את היפים ביותר. עד כאן הכול בסדר. הבעיה מתחילה כשמישהו מסתכל רק על הדובדבנים בסל שלי ומסיק שהמטע שממנו קטפתי הוא מטע משובח במיוחד. זו טעות, כי הדובדבנים שקטפתי לא בהכרח מייצגים את המטע. ברור שכשקטפתי בחרתי רק את הדובדבנים המשובחים במיוחד, זה לא אומר שכולם היו כאלה. זה כמו להטיל קובייה מאות פעמים ולספר לחברים רק על הפעם האחת שיצא שש ארבע פעמים רצוף. הם עלולים לחשוב שהתרחש נס, אבל אם היו יודעים שמדובר בהצלחה אחת מתוך מאות ניסיונות, הם היו מתפעלים פחות.

תופעה זאת מצויה גם בקרב מנבאי עתידות. למשל, יש הרבה אנשים שמנסים לנבא את הבורסה. כשיש כל כך הרבה נבואות, לא מפתיע שחלקן יתגשמו. לפעמים טוענים לפנינו שכדאי להקשיב לנביא בורסה מסוים כי הוא הצליח לנבא את מה שאחרים לא הצליחו והרוויח מיליונים. מדובר בסוג של קטיף דובדבנים. אנחנו נוטים לספר על הניבויים המוצלחים ולהתעלם מהניבויים הכושלים, גם של אותו מנבא וגם של אחרים שניסו באותה שיטה ולא התעשרו. צריך להיזהר מהמסקנה שמכיוון שמישהו מתישהו הצליח, הוא יודע לנבא את הבורסה. צריך לקחת בחשבון שסיפורי ההצלחה שאנחנו שומעים עליהם לא מייצגים את המצב הכללי.

התופעה השלישית היא שמנבאים רבים נותנים **תחזיות שההסתברות להגשמתן גבוהה**. (במקרים כאלה הנחה 2 בטיעון מנבואה – שללא נבואה על-טבעית הסתברות ההתאמה אפסית – לא מתקיימת). דרך אחת לעשות זאת היא לתת תחזית לא מדויקת או עמומה. למשל, אני מנבא שתהיה מפולת קשה בבורסה העולמית. אבל אני עושה את זה בלי לציין זמן מדויק. ההסתברות שבזמן מדויק כלשהו הבורסה תיפול – נמוכה; אבל ההסתברות שמתישהו הבורסה תיפול – גבוהה. בנוסף, כשאני מנבא נבואה כזאת לא תוכלו בשום שלב להוכיח שטעיתי. נגיד שעבר כמה זמן והבורסה עדיין לא קרסה. זה לא מוכיח שטעיתי, כי לא אמרתי מתי זה יקרה. התחזית עדיין יכולה להתגשם מתישהו בעתיד. לכן ההתאמה בין הנבואה שלי ובין המציאות היא לא הפתעה. יש לה הסתברות גבוהה בלי לייחס לי כישורי-על. נכנה את התופעה האחרונה הזאת נבואה שאינה ניתנת להפרכה.

התופעה הרביעית היא תופעת **הנבואה המגשימה את עצמה**. לפעמים עצם העובדה שאנשים מאמינים בנבואה גורמת לה להתגשם. זו בעצם דרך נוספת שבה גם ללא נבואה על-טבעית, ההסתברות שהנבואה תתגשם היא גבוהה.

לתופעה הזאת יש דוגמאות בתחום החינוך. אחת מהן היא ניסוי ידוע שעשו בארצות הברית הפסיכולוג רוברט רוזנטל ומנהלת בית ספר בשם לינור יעקבסון. השניים חילקו לתלמידים בבית ספר יסודי מבחני אינטליגנציה והסבירו למורים שמדובר במבחן שיכול לנבא אילו תלמידים עתידים לפרוח בלימודיהם. לאחר מכן, הם נתנו למורים רשימה שכוללת 20% מהתלמידים ודיווחו שלתלמידים אלה תוצאות שמעידות שהם צפויים לפרוח בשנת הלימודים הקרובה. הם שיקרו. הרשימה שהגישו למורים הייתה רשימה של תלמידים שנבחרו באופן אקראי לחלוטין בלי קשר לתוצאות המבחן. כעבור כמה חודשים נעשה לתלמידים מבחן אינטליגנציה נוסף. מהשוואה בין המבחנים עלה כי התלמידים שהופיעו ברשימות שיפרו את הישגיהם. ההסבר לתוצאת הניסוי פשוט: מכיוון שהמורים חשבו שתלמידים אלה מסוגלים יותר, הם השקיעו בהם יותר, וממילא ציוניהם עלו. הרשימה שהוגשה למורים היא בעצם כמו נבואה חסרת בסיס שמכיוון שמאמינים לה, היא מתגשמת. זו נבואה שמגשימה את עצמה.

לסיכום: נבואות שמתגשמות היא תופעה נרחבת ויש לה שלל הסברים טבעיים לחלוטין. בכל זאת, הם משכנעים הרבה אנשים להאמין בקיומן של נבואות על-טבעיות וזו מהווה אחת מדרכי השכנוע הבולטים באמונות דתיות. בהרצאה זו הראיתי ארבע דרכים לבקר טיעון מנבואה שהתגשמה, ועוד ארבעה הסברים טבעיים לתופעת הנבואות המתגשמות.